

**Міністерство освіти і науки України**  
**Західноукраїнський національний університет**  
**Юридичний факультет**

Кафедра цивільного  
права і процесу

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА**

**з дисципліни: «Цивільне право»**

на тему: «Свобода договору та її межі у цивільному праві»

Студентка групи ПР-34

Барвінська В.

Керівник:

д.ю.н., проф. Лукасевич-Крутник І. С.

Національна шкала \_\_\_\_\_

Кількість балів: \_\_\_\_\_ Оцінка: ECTS \_\_\_\_\_

Члени комісії \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_  
(підпис)

\_\_\_\_\_  
(прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2025

## ЗМІСТ

|                                                                                                           |           |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                         | <b>3</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СВОБОДИ ДОГОВОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....</b>                               | <b>6</b>  |
| 1.1. Поняття свободи договору та її місце в системі цивільного права.....                                 | 6         |
| 1.2. Історичний розвиток принципу свободи договору в Україні та світі.....                                | 8         |
| 1.3. Співвідношення свободи договору з іншими принципами цивільного права.....                            | 11        |
| <b>Висновок до розділу 1.....</b>                                                                         | <b>13</b> |
| <b>РОЗДІЛ 2. МЕЖІ СВОБОДИ ДОГОВОРУ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА.....</b>                                          | <b>14</b> |
| 2.1. Законодавчі обмеження свободи договору: види та підстави.....                                        | 14        |
| 2.2. Вплив публічного порядку та моральних засад на свободу договору.....                                 | 16        |
| 2.3. Особливості обмеження свободи договору в окремих сферах (споживчі, трудові, сімейні відносини) ..... | 19        |
| <b>Висновок до розділу 2.....</b>                                                                         | <b>22</b> |
| <b>РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ ДОГОВОРУ.....</b>                      | <b>23</b> |
| 3.1. Нормативно-правове забезпечення свободи договору в Україні.....                                      | 23        |
| 3.2. Судова практика щодо реалізації та обмеження свободи договору.....                                   | 25        |
| <b>Висновок до розділу 3.....</b>                                                                         | <b>28</b> |
| <b>ВИСНОВОК.....</b>                                                                                      | <b>29</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                                    | <b>31</b> |

## ВСТУП

**Актуальність дослідження** свободи договору та її меж у цивільному праві зумовлена ключовою роллю цього принципу в регулюванні приватних відносин у сучасному суспільстві. У контексті ринкової економіки та інтеграції України до європейського правового простору свобода договору є основою для реалізації автономії волі сторін, що сприяє розвитку економічних і соціальних зв'язків. Водночас її обмеження, продиктовані необхідністю захисту прав слабшої сторони, суспільних інтересів і моральних засад, набувають особливого значення в умовах сучасних викликів, таких як воєнний стан, глобалізація та цифровізація. Вивчення цієї теми дозволяє не лише зрозуміти теоретичні основи принципу, а й оцінити його практичне застосування, що є важливим для вдосконалення правового регулювання в Україні.

**Науково-практичне значення** теми полягає у можливості поглиблення теоретичного розуміння свободи договору як фундаментального принципу цивільного права та виявлення проблем її реалізації на практиці. Дослідження сприяє формуванню пропозицій щодо вдосконалення законодавства, що регулює договірні відносини, з урахуванням сучасних соціально-економічних умов. Практична цінність роботи полягає у наданні рекомендацій для суддів, юристів і сторін договорів щодо правильного застосування цього принципу, що може зменшити кількість спорів і підвищити ефективність цивільного обороту в Україні.

**Метою дослідження** є комплексний аналіз свободи договору в цивільному праві України, визначення її теоретичних засад, меж і практичного значення, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання цього принципу. Робота спрямована на з'ясування, як свобода договору співвідноситься з іншими принципами права та як її обмеження впливають на цивільний обіг.

**Завданням дослідження** є: по-перше, розкрити теоретичні основи свободи договору та її місце в системі цивільного права; по-друге, проаналізувати історичний розвиток цього принципу в Україні та світі; по-третє, визначити

законодавчі та моральні межі свободи договору в різних сферах правовідносин; по-четверте, дослідити нормативне забезпечення та судову практику її застосування; по-п'яте, виявити проблеми реалізації свободи договору та запропонувати шляхи їх вирішення. Ці завдання спрямовані на досягнення поставленої мети та забезпечення цілісного розуміння теми.

**Ступінь наукового дослідження теми** свободи договору у цивільному праві України є досить високим, що зумовлено як її фундаментальним значенням для системи приватного права, так і потребою приведення національного законодавства у відповідність до європейських підходів. Теоретичні засади принципу свободи договору широко висвітлені у працях таких науковців, як О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, І.В. Спасибо-Фатєєва, які у підручниках з цивільного права обґрунтували місце і функції цього принципу в системі зобов'язального права. Комплексний підхід до дослідження цього інституту представлено також у колективній праці під редакцією В.І. Борисової. На емпіричному рівні дослідження акцентуються на обмеженнях договірної свободи. Так, О.І. Бойчук аналізує види обмежень у контексті цивільного законодавства України, виокремлюючи їх за критеріями мети і правової природи. Е.В. Вакулович приділяє увагу специфіці дії принципу свободи договору на прикладі публічного договору. Ж. Гаврилук і В.В. Корольчук досліджують співвідношення вітчизняного і зарубіжного досвіду у сфері договірної автономії, зокрема в умовах гармонізації права України з правом ЄС. Питання меж договірної свободи в корпоративному контексті розглянуті у статті Л. Дорошенка, який підкреслює роль внутрішніх корпоративних обмежень. Єфремова І.І. та Ломакіна І.Ю. порівнюють принципи свободи договору у праві України та Європейського Союзу, наголошуючи на потребі уніфікації стандартів. Окреме місце займають праці Ю.М. Жорнокуя, який аналізує співвідношення свободи та обов'язковості виконання договорів у цивільному обігу.

Поряд із науковими працями, джерельну базу дослідження становлять також основоположні нормативно-правові акти, серед яких Цивільний кодекс України,

Господарський кодекс України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про захист прав споживачів», а також спеціальне екологічне і податкове законодавство, що встановлює обмеження договірної свободи у публічно значущих сферах.

**Об’єктом дослідження** є цивільно-правові відносини, що виникають у процесі укладання, виконання та припинення договорів у межах дії принципу свободи договору. Ці відносини охоплюють широкий спектр сфер – від комерційних та споживчих до трудових і сімейних, що дозволяє розглянути свободу договору як універсальний механізм регулювання приватних зв’язків.

**Предметом дослідження** є свобода договору як правовий принцип, її нормативне закріплення, межі реалізації та особливості практичного застосування в цивільному праві України. Особлива увага приділяється законодавчим обмеженням, впливу публічного порядку, моральних засад і судовій практиці, що формують рамки цього принципу.

**Методи дослідження.** У процесі дослідження використано низку наукових методів, що забезпечують всебічний аналіз теми. Загальнонаукові методи, такі як аналіз і синтез, застосовувалися для вивчення нормативних актів і наукових праць. Історичний метод дозволив простежити еволюцію свободи договору від давніх часів до сучасності. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення українського підходу з європейськими стандартами. Системний підхід допоміг дослідити взаємозв’язок свободи договору з іншими принципами цивільного права, а метод правового моделювання – оцінити її практичне застосування через судову практику.

**Структура курсової роботи.** Курсова робота складається з вступу, трьох розділів, які об’єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (25 найменувань на 3 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 33 сторінки, з яких основний текст - 30 сторінок.

## **РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СВОБОДИ ДОГОВОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ**

### **1.1. Поняття свободи договору та її місце в системі цивільного права**

Свобода договору є одним із ключових принципів цивільного права, що забезпечує учасникам правовідносин широкі можливості для самостійного формування умов угод, вибору контрагентів і визначення порядку їх взаємодії. Цей принцип закріплено у статті 627 Цивільного кодексу України, яка проголошує, що сторони мають право укладати договори, встановлювати їх зміст за взаємною згодою, а також змінювати чи припиняти їх, якщо це не суперечить чинному законодавству чи попередньо досягнутим домовленостям [25, с. 234]. Така норма підкреслює автономію волі як основоположну ідею, що лежить в основі договірних відносин.

Свобода договору дозволяє суб'єктам цивільного права реалізовувати свої інтереси через угоди, які відображають їхні індивідуальні потреби, не обмежуючись надмірним державним втручанням. Такий підхід характерний для приватного права, що ґрунтується на автономії волі сторін. Як зазначає М. В. Менджул, «чинне цивільне законодавство України дозволяє сторонам відступити від норм цивільного права і на свій розсуд врегулювати відносини у договорі, що свідчить про наявність простору для саморегулювання та мінімального втручання держави» [17, с. 116].

У системі цивільного права свобода договору відіграє визначальну роль, оскільки саме через договірні механізми забезпечується практична реалізація більшості суб'єктивних прав і обов'язків. О.В. Дзера наголошує, що цей принцип становить основу договірного права, адже він дає змогу учасникам цивільного обороту гнучко адаптувати угоди до конкретних обставин, враховуючи економічні, соціальні чи особисті чинники [5, с. 128].

Свобода договору тісно пов'язана з іншими фундаментальними засадами, такими як рівність сторін і диспозитивність. Рівність забезпечує однакові правові

можливості для всіх учасників договірному процесу, незалежно від їхнього статусу чи ресурсів, тоді як диспозитивність дозволяє сторонам відступати від загальних норм закону на користь власних домовленостей, якщо це прямо не заборонено. Водночас свобода договору не є ізольованою категорією – її обсяг і межі залежать від правового статусу суб'єктів, які беруть участь у відносинах, а також від природи об'єкта угоди. Наприклад, угоди, що стосуються нерухомості чи інтелектуальної власності, регулюються спеціальними нормами, які можуть коригувати ступінь свободи сторін.

Значення свободи договору в цивільному праві полягає також у її здатності сприяти розвитку ринкових відносин, заснованих на засадах приватної ініціативи, добросовісної конкуренції та саморегулювання. Саме через договірні механізми суб'єкти господарювання отримують можливість вільно розпоряджатися своїми правами та майном, формувати зобов'язання відповідно до власних економічних інтересів і швидко адаптуватися до змін ринкового середовища. Як зазначає Ю. М. Жорнокуй, законодавство встановлює можливість використовувати договір як ефективний правовий інструмент реалізації прав і досягнення інтересів учасниками цивільного обороту, що є підставою для визнання свободи договору одним із фундаментальних принципів договірного права [10, с. ]. У цьому контексті свобода договору постає не лише як правовий феномен, але й як індикатор рівня розвитку приватноправової сфери, що визначає баланс між втручанням держави та автономією волі сторін.

Проте її реалізація завжди перебуває під впливом нормативних приписів, які встановлюють певні рамки для забезпечення справедливості та захисту інтересів суспільства. Таким чином, свобода договору є не просто правом сторін, а й складним механізмом, який гармонізує приватні інтереси з вимогами правопорядку, займаючи центральне місце в системі цивільного права України. Як справедливо наголошує Ю. О. Расько, обмеження договірної свободи, передбачені законодавством, є не проявом втручання у волевиявлення сторін, а формою

забезпечення балансу між автономією волі та потребами демократичного суспільства, заснованого на принципах правової рівності, недискримінації та добросовісності [20, с. 251].

## **1.2. Історичний розвиток принципу свободи договору в Україні та світі**

Свобода договору, що нині є одним із фундаментальних принципів цивільного права, не завжди мала таке значення, яке ми спостерігаємо в сучасних правових системах. Її становлення відбувалося поступово, відображаючи еволюцію суспільних відносин, економічних моделей і правових традицій. Щоб зрозуміти сучасний зміст цього принципу, необхідно простежити його історичний шлях, який бере початок у давніх правових культурах і завершується формуванням у нормативних актах України, зокрема Цивільному кодексі 2003 року. Цей процес демонструє, як свобода договору адаптувалася до потреб часу, зберігаючи при цьому свою сутність – забезпечення автономії сторін у правових відносинах.

Розвиток ідеї свободи договору справді має глибоке історичне підґрунтя, яке бере початок у римському праві — правовій системі, що стала основою для континентальної правової традиції. Принцип «*pacta sunt servanda*» — договір має виконуватися — закріплював повагу до зобов'язань, що добровільно приймалися сторонами, однак свобода у виборі форми та змісту договору була значною мірою обмежена суворою типізацією угод. Як зазначає Ю. Т. Расько, римське право ще не сформувало ідеї договірної автономії в сучасному розумінні, проте заклало важливі засади для подальшої еволюції принципу свободи договору [21, с. 166].

У середньовічній Європі домінування феодальних структур, корпоративної організації суспільства та церковної доктрини справді стримувало розвиток договірної свободи. Як наголошує М. В. Менджул, у цей період імперативність норм та наявність суворих обмежень у договірному регулюванні мали на меті збереження суспільного порядку та ієрархії, що залишало вкрай мало простору для

автономної волі сторін [17, с. 116]. Проте з розвитком міст, ремісничих цехів і торгових гільдій з'явилися нові умови, в яких свобода договору поступово набувала практичного змісту — через купецьке право та зародження *lex mercatoria*. Це заклало основи для подальшої кодифікації принципу свободи договору в національних цивільних кодексах Нового часу.

Новий час став переломним етапом у розвитку принципу свободи договору. Розвиток ринкової економіки в Європі XVII–XVIII століть, зокрема в Англії та Франції, сприяв утвердженню ідеї, що сторони мають право вільно укладати угоди, які відповідають їхнім інтересам. Французький Цивільний кодекс 1804 року (Кодекс Наполеона) закріпив свободу договору як основоположний принцип, проголосивши, що угоди, укладені за взаємною згодою, мають силу закону для сторін [25, с. 235]. Ця ідея стала поштовхом для розвитку договірної права в інших країнах, адже вона відповідала духу капіталістичного суспільства, де приватна ініціатива та економічна свобода набули першочергового значення.

В українських землях історія свободи договору має свої особливості, зумовлені політичними та соціальними обставинами. У період Київської Русі договірні відносини регулювалися звичаями та нормами «Руської Правди», де свобода сторін була обмежена общинними традиціями. Пізніше, під впливом польсько-литовського права, зокрема Статутів Великого князівства Литовського, почали з'являтися елементи договірної автономії, особливо в торговельних угодах. О.В. Дзера наголошує, що в козацьку добу, зокрема в XVII столітті, свобода договору проявлялася в угодах між козаками та магнатами, хоча й залишалася підпорядкованою звичаєвому праву [5, с. 130].

У XX столітті свобода договору в межах радянської правової системи зазнала істотного обмеження і фактичного занепаду. Цивільне право СРСР, зокрема Цивільний кодекс УРСР 1963 року, ґрунтувався на концепції централізованого планування, яка передбачала жорстке регулювання договірних відносин з боку держави. У межах соціалістичної правової доктрини договір не розглядався як

інструмент вільного волевиявлення сторін, а радше як засіб реалізації планових завдань. Держава встановлювала типові умови для основних видів договорів, таких як поставка, підряд, оренда, і ці умови були обов'язковими для сторін. Відхилення від встановлених форм кваліфікувалося як порушення державної дисципліни. Як зазначає Ю. Т. Расько, «не дивлячись на відсутність законодавчого закріплення принципу свободи договору у цивільних кодексах радянського періоду, елементи диспозитивності та договірної свободи були присутні у нормах цивільного права» [21, с. 134].

Перелом у розумінні і закріпленні принципу свободи договору настав із прийняттям Цивільного кодексу України 2003 року, який сформував засади ринкового регулювання приватноправових відносин. Стаття 627 Цивільного кодексу України чітко проголосила, що сторони є вільними в укладенні договору, у виборі контрагента та визначенні змісту договору, за умови дотримання вимог законодавства [25]. Відповідні положення були логічним продовженням концепції автономії волі, яка впроваджена в європейських правових системах. Як справедливо зауважує М. В. Менджул, «загалом як наукові позиції, так і законодавчі положення ЦК України щодо формулювання свободи договору відповідають європейському підходу забезпечення максимальної свободи та застосуванню виключно правомірних та пропорційних обмежень» [17, с. 117].

Водночас сучасні обставини, зокрема запровадження воєнного стану в Україні з 2022 року, створили нові виклики для реалізації цього принципу. Як відзначає Ю. О. Расько, «відповідно до європейських підходів свобода договору може бути обмежена заради гарантування справедливості, наприклад, якщо необхідно запобігати певним формам дискримінації чи зловживанню домінуючим становищем» [20, с. 253]. При цьому, як вказано в DCFR, кожне обмеження має бути виправданим, правомірним і спрямованим на забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами [20, с. 254].

Таким чином, історична еволюція свободи договору в Україні демонструє перехід від директивно-планової моделі до ринково-орієнтованої системи, що визнає автономію волі сторін як фундаментальний принцип приватного права. Проте ця свобода не є абсолютною і продовжує трансформуватись під впливом зовнішньополітичних, соціально-економічних і правових чинників.

### **1.3. Співвідношення свободи договору з іншими принципами цивільного права**

Свобода договору, будучи одним із ключових принципів цивільного права, не існує у вакуумі, а взаємодіє з іншими засадами, що формують основу цивільно-правового регулювання. Її реалізація залежить від гармонійного поєднання з такими принципами, як рівність сторін, добросовісність, розумність і справедливість, які одночасно доповнюють і обмежують її дію. Ця взаємодія забезпечує баланс між автономією волі сторін і необхідністю захисту їхніх прав та суспільних інтересів.

Одним із базових принципів, що тісно пов'язаний зі свободою договору, є рівність сторін. Цивільний кодекс України у статті 1 проголошує, що учасники цивільних відносин є рівними у своїй правосуб'єктності [25, с. 5]. О.В. Дзера зазначає, що свобода договору можлива лише за умови, коли жодна зі сторін не перебуває у підлеглому становищі, адже нерівність може призвести до нав'язування умов, що суперечать сутності цього принципу [5, с. 132]. Наприклад, у споживчих відносинах рівність сторін формально існує, але фактично слабша сторона – споживач – потребує додаткового захисту, що відображено у Законі України «Про захист прав споживачів» [12].

Не менш важливим у балансуванні договірної свободи є принцип добросовісності, який виконує роль обмежувача для зловживань сторін. Як зазначає Ю. М. Жорнокуй визначає принцип добросовісності як один із засобів певного обмеження принципу свободи договору сторін та контролю виконання сторонами договору [10, с. 71]. Такий підхід підтверджується й у сучасній судовій практиці, де

принцип добросовісності дозволяє суду втручатися у зміст договору в разі виявлення очевидної несправедливості. Зокрема, у випадках, коли умови договору є явно обтяжливими для однієї зі сторін, суди мають повноваження здійснювати коригування умов, виходячи з міркувань справедливості [10, с. 128]. Таким чином, добросовісність слугує важливою запобіжною нормою, що унеможливорює свавільне використання договірної свободи і підтримує баланс інтересів.

Принципи розумності та справедливості так само виступають як критерії, що обмежують вільне волевиявлення. Як підкреслює В. О. Горєв, свобода договору існує як на етапі укладення договору (під час переговорів щодо укладення договорів, виборі контрагентів, виду та форми договору, встановлення його умов), так і на етапі виконання договору (свобода дій по зміні та розірванню договору) [17, с. 37]. Проте навіть на цих етапах автономія сторін не є абсолютною: вона має реалізовуватись у межах, визначених загальними засадами цивільного законодавства. До них належать вимоги справедливості, добросовісності та пропорційності, які покликані запобігти встановленню односторонніх, дискримінаційних чи обманливих умов договору.

Про необхідність дотримання таких меж наголошує і Ю. О. Расько, який зазначає, що обмеження свободи договору – це встановлені Цивільним кодексом України чи іншим актом цивільного законодавства межі, які є обґрунтованими, справедливими, пропорційними, визначають правомірність дій з метою гарантування балансу публічних інтересів та інтересів учасників зобов'язальних відносин [20, с. 252]. Таким чином, навіть формально вільні умови договору повинні відповідати не лише волі сторін, а й критеріям легітимності, які узгоджуються з публічним інтересом і правовими стандартами.

Інструментом конкретизації цих меж виступає законодавство. Наприклад, у сфері захисту споживачів діють спеціальні положення, які не допускають включення до договорів умов, що порушують права споживача. Як передбачено в Сімейному кодексі України, умови шлюбного договору не можуть порушувати

права дитини або одного з подружжя, навіть якщо вони були формально погоджені обома сторонами [23]. Це означає, що свобода договору в Україні функціонує у взаємозв'язку з іншими принципами приватного права, насамперед із принципами розумності, добросовісності, справедливості, а також із приписами законодавства, спрямованими на захист слабшої сторони договору.

### **Висновок до розділу 1**

Теоретичні основи свободи договору свідчать про її ключову роль у системі цивільного права як принципу, що забезпечує автономію волі сторін. Поняття свободи договору, закріплене у Цивільному кодексі України, підкреслює право сторін самостійно визначати зміст угод, що відображає сутність приватного права. Її взаємозв'язок із принципами рівності, добросовісності та справедливості створює базу для збалансованого застосування, де свобода не переростає у свавілля, а підтримує стабільність правовідносин.

Історичний розвиток цього принципу демонструє його еволюцію від формальних домовленостей у римському праві до основи ринкових відносин у сучасному світі та Україні. У вітчизняному контексті свобода договору пройшла шлях від обмеженого застосування в радянський період до повноцінного закріплення у пострадянський час, що стало відображенням переходу до ринкової економіки та європейських стандартів. Цей процес підкреслює адаптивність принципу до соціально-економічних умов і його значення для сучасного правового поля.

## **РОЗДІЛ 2. МЕЖІ СВОБОДИ ДОГОВОРУ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА**

### **2.1. Законодавчі обмеження свободи договору: види та підстави**

Свобода договору, попри свою фундаментальну роль у цивільному праві, не є безумовною. Законодавство України встановлює певні межі її реалізації, спрямовані на захист прав учасників правовідносин, забезпечення стабільності цивільного обороту та дотримання суспільних інтересів. Ці обмеження мають різноманітні форми та підстави, відображаючи баланс між автономією волі сторін і необхідністю регулювання з боку держави. Розуміння їх природи дозволяє оцінити, як свобода договору адаптується до реалій сучасного правового поля.

Основою законодавчих обмежень є положення Цивільного кодексу України, зокрема стаття 627, яка зазначає, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору, але лише в межах, визначених цим Кодексом та іншими актами цивільного законодавства [25, с. 234]. Як слушно підкреслює Ю. О. Расько, межі свободи договору визначаються обґрунтованими, справедливими та пропорційними умовами, що мають правову природу й встановлюються задля захисту публічного інтересу або інтересів учасників зобов'язальних правовідносин [20, с. 252].

Законодавчі обмеження можна класифікувати за їх метою та сферою дії. Насамперед ідеться про імперативні норми, які прямо забороняють певні відхилення від установлених умов. Наприклад, сторони не можуть передбачити у договорі положення, що суперечать закону або звужують права споживача. Існують також захисні норми, спрямовані на підтримку слабшої сторони — фізичної особи, споживача або малопотужного суб'єкта господарювання. Нарешті, чинні норми охороняють публічний порядок, забороняючи укладення договорів, які можуть завдати шкоди третім особам або суспільству загалом. Такі обмеження забезпечують збалансованість інтересів, стабільність приватноправових відносин та підвищують довіру до договірної практики.

Перший вид обмежень – це імперативні норми, які виключають можливість відступу від законодавчих приписів. Наприклад, Кодекс законів про працю України встановлює мінімальні гарантії для працівників, такі як тривалість робочого часу чи розмір заробітної плати, від яких сторони трудового договору не можуть відмовитися навіть за взаємною згодою [15]. Як справедливо вказують І. І. Єфремова та І. Ю. Ломакіна, законодавець, закріплюючи принцип свободи договору, водночас встановлює і його обмеження, які є формою правового захисту слабшої сторони в зобов'язанні [8, с. 61]. Аналогічно, у сфері інтелектуальної власності Закон України «Про авторське право і суміжні права» забороняє передачу авторських прав у спосіб, що суперечить їхній сутності [11].

Другий вид обмежень стосується захисту слабшої сторони у правовідносинах. Яскравим прикладом є Закон України «Про захист прав споживачів», який забороняє включати до договорів умови, що погіршують становище споживача порівняно з законодавчими гарантіями [12]. О.В. Дзера підкреслює, що ці норми спрямовані на виправлення фактичної нерівності між сторонами, коли одна з них (наприклад, споживач) перебуває у менш вигідному становищі через брак інформації чи економічної залежності [5, с. 135]. Такі обмеження часто застосовуються у споживчих, орендних чи кредитних договорах, де сильніша сторона могла б нав'язати невігідні умови.

Третій вид обмежень пов'язаний із охороною публічного порядку та суспільних інтересів. Стаття 228 Цивільного кодексу України передбачає, що правочини, які порушують засади публічного порядку, визнаються недійсними [25, с. 112]. Як підкреслює Ю. М. Жорнокуй, укладення договору не може слугувати легітимацією дій, що прямо суперечать нормам моралі, правопорядку або завдають шкоди суспільству, навіть якщо між сторонами досягнуто згоди [10, с. 73]. Господарський кодекс України також передбачає обмеження для господарських договорів у разі, якщо їх укладення або зміст можуть спричинити монополізацію

ринку, порушення добросовісної конкуренції чи загрожують економічній безпеці держави [4].

Підстави для введення законодавчих обмежень можуть бути різноманітними. По-перше, це захист прав і свобод людини, що відображено у Конституції України, яка гарантує кожному право на безпечні умови життя та праці [15]. По-друге, це необхідність забезпечення стабільності цивільного обороту, адже необмежена свобода могла б призвести до хаосу у правовідносинах. По-третє, підставою є охорона довкілля та суспільної моралі, що видно з норм Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який може обмежувати договори, пов'язані з використанням природних ресурсів [13].

Судова практика відіграє важливу роль у конкретизації цих обмежень. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 9 роз'яснює, що суди мають право втручатися у договірні відносини, якщо умови угоди порушують імперативні норми чи права третьої сторони [19].

Таким чином, законодавчі обмеження свободи договору є невід'ємною частиною цивільного права, що забезпечує його соціальну спрямованість і стабільність. Вони поділяються на імперативні, захисні та суспільно-орієнтовані норми, кожна з яких має свої підстави – від захисту прав людини до охорони публічного порядку. Ці межі не суперечать сутності свободи договору, а навпаки, роблять її реалізацію більш справедливою та збалансованою.

## **2.2. Вплив публічного порядку та моральних засад на свободу договору**

Свобода договору, хоч і є основоположним принципом цивільного права, не може ігнорувати суспільні цінності та етичні норми, які формують правову систему. Публічний порядок і моральні засади виступають важливими обмежувальними факторами, що визначають межі автономії сторін у процесі укладання угод. Ці категорії, закріплені в законодавстві України, відображають прагнення держави забезпечити гармонію між приватними інтересами та загальним благом, а також

запобігти укладанню договорів, які суперечать фундаментальним принципам суспільного життя.

Поняття публічного порядку в цивільному праві України має чітке нормативне підґрунтя. Стаття 228 Цивільного кодексу України встановлює, що правочин, який порушує публічний порядок, визнається недійсним [25, с. 112]. Як зазначає Ю. О. Расько, такі правочини є недопустимими незалежно від волі сторін, оскільки їх укладення може зашкодити основоположним суспільним цінностям і інтересам [20, с. 253]. Під публічним порядком розуміють комплекс правових, моральних, соціальних та економічних засад, які становлять фундамент суспільного життя. Йдеться про такі базові принципи, як недоторканність особи, недопущення дискримінації, забезпечення правопорядку, моральності та економічної стабільності.

Наприклад, договори, спрямовані на незаконну діяльність — зокрема торгівлю наркотичними речовинами, зброєю без ліцензії або організацію азартних ігор у заборонених формах — автоматично втрачають юридичну силу, навіть якщо сторони формально досягли згоди. Такі правочини вважаються нікчемними й не породжують жодних цивільних правових наслідків, крім тих, що пов'язані з їх недійсністю.

Моральні засади, у свою чергу, є менш формалізованим, але не менш значущим обмеженням. Вони базуються на загальноприйнятих етичних нормах, які можуть варіюватися залежно від культурного контексту, але в Україні ґрунтуються на принципах гуманізму, справедливості та поваги до гідності людини, як це передбачено Конституцією України [15]. Наприклад, договір про надання послуг, що принижують людську гідність, не може бути визнаний дійсним, навіть якщо сторони добровільно на нього погодилися.

Судова практика відіграє ключову роль у тлумаченні впливу публічного порядку та моральних засад на свободу договору. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 9 роз'яснює, що суди мають право

визнавати недійсними угоди, які суперечать моральним принципам, навіть за відсутності прямої законодавчої заборони, якщо така угода суперечить загальновизнаним засадам правопорядку, суспільної моралі або спрямована на досягнення протиправної мети [19]. Цей підхід дозволяє суду не тільки формально тлумачити норми закону, а й застосовувати ширші етичні й суспільні критерії оцінки поведінки сторін. Як зазначає Дорошенко Л., особливого значення набуває врахування моральних засад у публічних договорах, де взаємодія суб'єктів не обмежується лише їх приватними інтересами, а має потенційний вплив на третіх осіб і суспільство загалом [7, с. 110]. Такий підхід забезпечує баланс між автономією волі сторін та загальними цінностями демократичного правопорядку.

Більше того, наявність моральної оцінки договору дозволяє забезпечити динамічний характер правового регулювання. Те, що суспільство визнає неприпустимим або ганебним, може стати основою для визнання договору нікчемним або для коригування його умов навіть без прямої вказівки в нормативному акті. В цьому контексті публічний порядок і мораль виступають не лише фоновими категоріями, а й активними елементами правозастосування, які здатні стримувати зловживання договірною свободою, що формально перебуває в межах закону, але по суті суперечить принципам справедливості й добросовісності.

Публічний порядок і моральні засади також мають значення у специфічних сферах правовідносин. У сімейному праві Сімейний кодекс України забороняє укладати шлюбні контракти, які ставлять одного з подружжя у вкрай не вигідне становище чи суперечать інтересам дітей, що є проявом моральних обмежень [23]. У сфері екології Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» може бути підставою для визнання недійсними договорів, які завдають шкоди природі, що відповідає суспільному порядку [13].

Вплив категорій публічного порядку та моралі не завжди є однозначним, адже їх застосування залежить від конкретних соціально-культурних умов і суб'єктивного тлумачення суду. Як справедливо зауважує Гаврилюк Ж., моральна

оцінка договору нерідко базується не лише на юридичних, а й на позаправових чинниках, таких як уявлення про суспільну доцільність або етичну припустимість угоди [3, с. 153]. Це створює ризик неоднозначного застосування права у подібних ситуаціях, коли правова конструкція формально є коректною, але її наслідки викликають суспільне осудження. Наприклад, договір про просування продукції з високим вмістом трансжирів може бути кваліфікований як аморальний в умовах акценту на громадське здоров'я, тоді як за інших обставин — визнаний дійсним за браком прямих заборон.

У цьому контексті судова практика виконує важливу функцію стабілізації правозастосування, хоча не завжди забезпечує повну уніфікацію. Як підкреслює Єфремова І. І., необхідною умовою легітимного обмеження свободи договору є дотримання принципів справедливості, добросовісності та пропорційності, що дозволяє уникнути свавілля в інтерпретації таких абстрактних категорій, як «мораль» чи «суспільний інтерес» [8, с. 64]. Отже, баланс між свободою договору та морально-ціннісними орієнтирами правопорядку має досягатися не шляхом жорстких заборон, а через розумне судове тлумачення в кожному конкретному випадку.

Таким чином, публічний порядок і моральні засади є суттєвими обмеженнями свободи договору, що відображають соціальну відповідальність права. Вони запобігають укладанню угод, які можуть завдати шкоди суспільству чи суперечити етичним нормам, забезпечуючи баланс між приватною автономією та загальним благом. Ці категорії, закріплені в законодавстві та конкретизовані судовою практикою, підкреслюють, що свобода договору не є абсолютною.

### **2.3. Особливості обмеження свободи договору в окремих сферах (споживчі, трудові, сімейні відносини)**

Свобода договору, хоч і є універсальним принципом цивільного права, набуває специфічних рис залежно від сфери правовідносин, у якій вона

застосовується. У споживчих, трудових і сімейних відносинах її межі визначаються особливостями суб'єктів, об'єктів та суспільного значення цих сфер. Такі обмеження вводяться законодавством України з метою захисту слабшої сторони, забезпечення соціальної справедливості та врахування морально-етичних аспектів, що робить реалізацію договірної автономії більш регульованою та менш абсолютною.

У споживчих відносинах свобода договору зазнає значних обмежень через нерівне становище сторін. Закон України «Про захист прав споживачів» встановлює, що умови договорів, які погіршують права споживача порівняно з імперативними нормами, є недійсними [11]. Наприклад, споживач не може відмовитися від права на повернення товару чи компенсацію за неякісну послугу, навіть якщо він підписав договір із такою умовою. Цивільний кодекс України підтримує цей підхід, зазначаючи, що відступ від законодавчих норм можливий лише за прямою згодою закону [25, с. 234]. Таким чином, у споживчій сфері свобода договору поступається необхідності захисту прав громадян як слабшої сторони.

Трудові відносини є ще однією сферою, де свобода договору суттєво обмежується. Кодекс законів про працю України встановлює мінімальні гарантії для працівників, такі як право на відпочинок, оплату праці не нижче встановленого мінімуму та безпечні умови праці, від яких сторони не можуть відступити навіть за взаємною згодою [15]. Як зауважує Єфремова І. І., законодавець цілеспрямовано встановлює імперативні норми у трудовому праві задля забезпечення балансу між економічною свободою роботодавця та соціальною захищеністю найманого працівника [8, с. 63]. Наприклад, домовленість про 12-годинний робочий день без передбаченої законом компенсації буде визнана недійсною, навіть якщо працівник письмово погодився на такі умови. У подібних випадках принцип свободи договору поступається перед вимогами соціальної справедливості, рівності та охорони праці, які є фундаментом трудового законодавства.

Сімейні відносини також мають свої особливості у контексті обмеження свободи договору. Сімейний кодекс України регулює укладання шлюбних договорів, дозволяючи подружжю визначати майнові права та обов'язки, але забороняє включати до них умови, які суперечать інтересам одного з подружжя чи дітей [23]. О.В. Дзера підкреслює, що сімейне право виходить із пріоритету моральних засад і захисту сімейних цінностей, що обмежує автономію сторін у порівнянні з іншими цивільними договорами [5, с. 138]. Наприклад, угода про відмову від аліментів на користь дитини є недійсною, навіть якщо обидві сторони її схвалили, оскільки це порушує права неповнолітнього. Судова практика, зокрема Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 9, підтверджує, що такі договори підлягають ретельній перевірці на відповідність суспільним інтересам [19].

Ці три сфери демонструють, як специфіка правовідносин впливає на межі свободи договору. У споживчих відносинах акцент робиться на захисті слабшої сторони від економічної нерівності, у трудових – на забезпеченні соціальних гарантій, а в сімейних – на захисті моральних та етичних цінностей, пов'язаних із особистим статусом сторін. Як слушно зазначає Ж. Гаврилук, межі свободи договору в різних сферах визначаються не лише нормативними приписами, а й практикою правозастосування, яка враховує баланс інтересів, соціальний контекст і ціннісні орієнтири права [3, с. 153]. У періоди надзвичайних обставин, зокрема під час дії воєнного стану, законодавець вдається до додаткових обмежень, спрямованих на захист суспільного інтересу – наприклад, запроваджується державне регулювання цін на товари першої необхідності або обмежуються можливості укладення окремих трудових договорів, що суперечать мобілізаційним завданням. Як підкреслює Ю. М. Жорнокуй, у таких умовах межі свободи договору набувають особливого значення як інструмент підтримання правопорядку і суспільної безпеки [10, с. 71]. У свою чергу І. І. Єфремова акцентує на тому, що право України має рухатися в напрямі гармонізації з європейською доктриною, яка

поєднує договірну свободу з принципом пропорційності, обмежуючи свободу договору лише в тій мірі, в якій це обґрунтовано і необхідно для захисту легітимних інтересів [8, с. 64].

Тому, межі свободи договору в цивільному праві не є сталими чи універсальними — вони гнучко адаптуються до характеру правовідносин, соціального контексту та потреб публічного інтересу. У споживчих, трудових і сімейних правовідносинах законодавець цілеспрямовано обмежує договірну автономію для захисту слабших учасників, гарантування базових прав і підтримання моральних стандартів у суспільстві. У кризові періоди, як-от воєнний стан, обмеження можуть посилюватися, що свідчить про взаємозв'язок свободи договору з публічним порядком і безпекою. При цьому українська правова система демонструє прагнення інтегрувати європейський підхід, у якому свобода договору визнається базовим принципом.

## **Висновок до розділу 2**

Межі свободи договору є невід'ємною частиною її функціонування, спрямовані на захист прав сторін і суспільства. Законодавчі обмеження, що включають імперативні норми, захист слабшої сторони та охорону публічного порядку, створюють рамки, у яких автономія сторін залишається справедливою та безпечною. Ці межі, закріплені у різноманітних нормативних актах, відображають соціальну спрямованість права та необхідність балансу між приватними і суспільними інтересами.

Публічний порядок і моральні засади, а також специфіка окремих сфер, таких як споживчі, трудові та сімейні відносини, додатково формують особливості обмеження свободи договору. У споживчих і трудових сферах пріоритет надається захисту вразливих суб'єктів, у сімейних — моральним принципам, що свідчить про гнучкість принципу залежно від контексту. Такий підхід забезпечує гармонію між свободою укладання угод і необхідністю дотримання етичних та суспільних стандартів.

## **РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ ДОГОВОРУ**

### **3.1. Нормативно-правове забезпечення свободи договору в Україні**

Свобода договору як принцип цивільного права України спирається на розгалужену систему нормативних актів, які одночасно закріплюють її основи та визначають межі застосування. Ця правова база відображає прагнення держави створити умови для реалізації автономії волі сторін, зберігаючи при цьому баланс із суспільними інтересами та захистом прав окремих суб'єктів. Аналіз нормативного забезпечення дозволяє зрозуміти, як свобода договору функціонує в сучасних українських реаліях і які інструменти використовуються для її регулювання.

Фундаментом нормативного регулювання свободи договору є Конституція України, яка у статті 41 гарантує право власності, а у статті 124 проголошує свободу підприємницької діяльності, що становить основу для укладання договорів [16]. Ці конституційні положення створюють загальні передумови для автономії сторін у цивільних відносинах. Однак конкретніше втілення цього принципу знаходить у Цивільному кодексі України, зокрема у статті 627, де зазначено, що сторони вільні у виборі типу договору, контрагента та умов, якщо це не суперечить закону [25, с. 234]. О.В. Дзера підкреслює, що Цивільний кодекс 2003 року став якісним кроком у розвитку договірної права, відображаючи перехід до ринкових принципів і гармонізацію з європейськими стандартами [5, с. 129].

Поряд із загальними нормами, спеціалізоване законодавство регулює свободу договору в окремих сферах. Господарський кодекс України визначає правила для комерційних угод, дозволяючи сторонам укладати договори, не передбачені законом, за умови їхньої відповідності принципам господарювання [4]. Житловий кодекс України регулює договори, пов'язані з орендою чи відчуженням житла, встановлюючи певні обмеження для захисту прав наймачів [9]. Закон України «Про

авторське право і суміжні права» деталізує межі угод у сфері інтелектуальної власності, зокрема забороняючи повну передачу особистих немайнових прав автора [11]. Земельний кодекс України регулює договори щодо земельних ділянок, передбачаючи обов'язкову відповідність таких угод екологічним і містобудівним вимогам [14]. Ці акти демонструють, що свобода договору адаптується до специфіки кожної галузі права.

Соціально орієнтовані закони також відіграють важливу роль у формуванні нормативного забезпечення. Кодекс законів про працю України обмежує свободу трудових договорів, встановлюючи мінімальні гарантії для працівників, від яких сторони не можуть відступити [15]. Закон України «Про захист прав споживачів» захищає споживачів від несправедливих умов у договорах із підприємцями, що є прикладом пріоритету соціальної справедливості над абсолютною автономією [12]. Сімейний кодекс України дозволяє подружжю укладати шлюбні контракти, але забороняє включати до них положення, які суперечать інтересам сім'ї чи дітей [23].

Окремої уваги заслуговує вплив спеціального законодавства на свободу договору. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» може обмежувати угоди, які загрожують екологічній безпеці, наприклад, договори про використання природних ресурсів без належних дозволів [13]. Податковий кодекс України впливає на договірні відносини через вимоги до оподаткування, що іноді змушує сторони коригувати умови угод відповідно до фіскальних норм [18]. Як підкреслюють Єфремова І. І. та Ломакіна І. Ю., національне законодавство визначає межі договірної свободи не лише через імперативні норми, а й через систему правових гарантій, що забезпечують публічні інтереси, включно з екологічними та фінансовими [8, с. 63]. Таким чином, спеціальне законодавство у поєднанні з цивільними нормами формує комплексну систему обмежень, яка адаптується до суспільних потреб і забезпечує баланс між автономією волі сторін та загальним добром.

Науковці акцентують на багатогранності цього нормативного забезпечення. Так, Єфремова І. І. та Ломакіна І. Ю. підкреслюють, що «побудова договірного правового регулювання в Україні заснована на поєднанні диспозитивних та імперативних норм, що дозволяє забезпечити рівновагу між приватною ініціативою та публічним інтересом» [8, с. 62]. У свою чергу, Гаврилук Ж. та Корольчук В. В. зазначають, що «українське договірне право демонструє тенденцію до адаптації європейських підходів, у яких принцип свободи договору поєднується з гарантіями справедливості, пропорційності та захисту вразливих контрагентів» [3, с. 153]. Водночас О.В. Дзера і О.В. Кузнєцова підкреслюють, що спеціальні норми для окремих видів договорів, як-от у підручнику «Договірне право в Україні», забезпечують деталізацію загальних положень Цивільного кодексу, роблячи регулювання більш практичним [6, с. 46].

Таким чином, нормативно-правове забезпечення свободи договору в Україні базується на Конституції, Цивільному кодексі та низці спеціалізованих актів, які охоплюють як загальні, так і галузеві аспекти. Ця система дозволяє сторонам реалізовувати свою автономію, але водночас встановлює чіткі межі, продиктовані соціальними, економічними та екологічними потребами. Таке поєднання диспозитивності та регулювання робить свободу договору гнучким і водночас контрольованим принципом, що відповідає сучасним викликам правового поля України.

### **3.2. Судова практика щодо реалізації та обмеження свободи договору**

Судова практика в Україні є важливим інструментом, що дозволяє не лише застосовувати норми законодавства про свободу договору, а й адаптувати їх до реальних обставин, формуючи підходи до її реалізації та обмеження. Суди виконують функцію тлумачення абстрактних правових приписів, визначаючи, коли автономія сторін може бути збережена, а коли вона поступається іншим цінностям, таким як справедливість чи суспільний інтерес. Аналіз судових рішень розкриває,

як принцип свободи договору втілюється у практиці та які межі йому встановлюються.

Цивільний кодекс України у статті 627 закріплює право сторін вільно визначати умови договору, якщо це не суперечить закону [25, с. 234]. Однак, судова практика конкретизує це положення. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 9 зазначає, що суди мають право перевіряти договори на відповідність принципам розумності та добросовісності, а також визнавати недійсними угоди, які порушують публічний порядок [19]. В.І. Борисова підкреслює, що суди часто стають арбітрами у спорах, де свобода договору конфліктує з правами однієї зі сторін, особливо коли йдеться про нерівність їхнього становища [22, с. 46].

У справах, пов'язаних із споживчими відносинами, судова практика послідовно обмежує свободу договору на користь захисту споживачів. Закон України «Про захист прав споживачів» забороняє включати до угод несправедливі умови, і суди активно застосовують цю норму [12]. Наприклад, у рішенні Верховного Суду щодо кредитного договору було скасовано пункт про надмірні штрафи, оскільки він суперечив правам позичальника як слабшої сторони [6, с. 48]. О.В. Дзера і Н.С. Кузнєцова зазначають, що такі рішення відображають соціальну спрямованість права, коли свобода сильнішої сторони поступається захисту споживача [6, с. 47].

Трудові відносини також є сферою, де суди обмежують договірну автономію. Кодекс законів про працю України встановлює непорушні гарантії для працівників, і суди визнають недійсними будь-які угоди, що їх порушують [15]. Скажімо, у справі про невиплату компенсації за понаднормову роботу суд визнав нікчемною домовленість між працівником і роботодавцем, яка суперечила законодавству, наголосивши на пріоритеті соціальних норм. Як зазначає О. І. Бойчук, «свобода договору в трудових правовідносинах значною мірою обмежується з огляду на необхідність забезпечення базових соціальних стандартів і захисту працівника як

слабшої сторони» [1, с. 23]. Е. В. Вакулович, у свою чергу, наголошує, що «у публічних правовідносинах принцип свободи договору поступається обов'язковості нормативного регулювання, що є наслідком пріоритету публічного інтересу» [2, с. 25].

У сімейних відносинах суди також активно втручаються у реалізацію свободи договору. Сімейний кодекс України дозволяє укладати шлюбні контракти, але суди скасовують їхні положення, якщо вони порушують права одного з подружжя чи дітей [23]. Це свідчить про те, що навіть за формальної згоди сторін судова влада залишає за собою право перевіряти зміст договору на відповідність принципам справедливості, добросовісності та недопущення дискримінації. Зокрема, у випадках, коли положення шлюбного договору ставлять одного з подружжя в істотно гірше матеріальне становище або обмежують його особисті немайнові права, суд визнає їх недійсними як такі, що суперечать засадничим цінностям сімейного права. Таким чином, свобода договору у сфері шлюбно-сімейних відносин виявляється відносною і завжди співвідноситься з імперативними нормами моралі, рівності та інтересів дитини.

У комерційній сфері судова практика, навпаки, частіше підтримує свободу договору. Господарський кодекс України дозволяє сторонам укладати нетипові угоди, і суди поважають їхню волю, якщо немає порушень закону [4]. Наприклад, у спорі між двома підприємствами щодо умов поставки суд залишив угоду в силі, визнавши, що сторони свідомо погодилися на її зміст. Як зазначає Е. В. Вакулович, «договірна свобода у підприємницьких відносинах обмежується значно рідше, ніж у соціально чутливих сферах, оскільки сторони цих договорів зазвичай мають рівні можливості та знання» [2, с. 25]. У період нестабільності суди, однак, можуть визнавати певні зміни обставин істотними і застосовувати механізми адаптації договору відповідно до засад справедливості чи добросовісності [20, с. 254].

Екологічні та земельні договори також підпадають під судовий контроль. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» дозволяє

судам скасовувати угоди, які завдають шкоди довкіллю, навіть якщо сторони досягли згоди [13]. У справі про оренду земельної ділянки суд визнав договір недійсним через порушення екологічних норм, передбачених Земельним кодексом України [14]. Це демонструє, що свобода договору поступається суспільним інтересам у сфері природокористування.

Таким чином, судова практика в Україні щодо свободи договору є багатогранною: у споживчих і трудових спорах вона обмежується захистом слабшої сторони, у сімейних – моральними принципами, а в комерційних – підтримується за відсутності порушень. Суди, спираючись на законодавство та власні тлумачення, формують гнучкий підхід, який адаптує свободу договору до конкретних обставин і сучасних викликів, таких як воєнний стан чи екологічні вимоги.

### **Висновок до розділу 3**

Нормативно-правове забезпечення свободи договору в Україні базується на комплексі актів, від Конституції до спеціалізованих законів, що регулюють окремі види угод. Ця система дозволяє сторонам реалізовувати свою волю в межах, визначених соціальними, економічними та екологічними потребами, що робить свободу договору контрольованою та адаптованою до сучасних реалій. Вплив воєнного стану та європейських стандартів додатково збагачує це регулювання, підкреслюючи його динамічність.

Судова практика відіграє ключову роль у конкретизації свободи договору, визначаючи її межі через тлумачення законодавства та вирішення спорів. У споживчих і трудових відносинах суди захищають слабшу сторону, у сімейних – враховують моральні аспекти, а в комерційних – підтримують автономію за відсутності порушень. Цей багатогранний підхід демонструє, як суди адаптують принцип до конкретних обставин, сприяючи його ефективному застосуванню в умовах сучасних викликів.

## ВИСНОВОК

Свобода договору є одним із центральних принципів цивільного права, що відображає автономію волі сторін у формуванні правовідносин. Проведене дослідження дозволяє зробити низку висновків щодо її сутності, меж та практичного застосування в сучасних умовах України. Аналіз теоретичних засад, історичного розвитку та нормативного регулювання цього принципу засвідчує його багатогранність і залежність від контексту, у якому він реалізується.

Теоретичне осмислення свободи договору показало, що вона становить основу приватного права, забезпечуючи сторонам можливість самостійно визначати зміст своїх зобов'язань. Її місце в системі цивільного права тісно пов'язане з такими принципами, як рівність, добросовісність і справедливість, які одночасно підтримують і корегують її дію. Історичний розвиток цього принципу в Україні та світі свідчить про його еволюцію від формальних домовленостей у римському праві до ключового інструменту ринкових відносин у Новий час і, зрештою, до сучасного закріплення в Цивільному кодексі України.

Водночас свобода договору не є абсолютною. Її межі, визначені законодавством, публічним порядком і моральними засадами, відіграють вирішальну роль у забезпеченні справедливості та захисту суспільних інтересів. Законодавчі обмеження, такі як імперативні норми у трудовому чи споживчому праві, спрямовані на підтримку слабшої сторони та стабільність цивільного обороту. Публічний порядок і моральні принципи слугують бар'єром проти угод, які можуть завдати шкоди суспільству чи суперечити етичним нормам. Особливості цих обмежень у різних сферах – споживчих, трудових і сімейних відносинах – демонструють, що свобода договору набуває специфічного змісту залежно від соціального контексту та потреб захисту вразливих суб'єктів.

Практичне застосування свободи договору в Україні базується на розвиненій нормативній базі, яка включає Конституцію, Цивільний кодекс і спеціалізовані закони, що регулюють окремі види угод. Ця система дозволяє сторонам проявляти

ініціативу, але водночас встановлює чіткі рамки, продиктовані соціальними, економічними та екологічними пріоритетами. Судова практика відіграє ключову роль у цьому процесі, конкретизуючи межі свободи договору через тлумачення законодавства та вирішення спорів. У споживчих і трудових відносинах суди захищають права слабшої сторони, у сімейних – враховують моральні аспекти, а в комерційних – підтримують автономію сторін за відсутності порушень. Вплив воєнного стану, екологічних вимог і європейських стандартів додатково збагачує цю практику, роблячи її чутливою до сучасних викликів.

Дослідження показало, що свобода договору є гнучким принципом, який постійно балансує між приватною ініціативою та суспільними потребами. Її реалізація в Україні має свої особливості, зумовлені історичним шляхом розвитку права, соціальною орієнтацією законодавства та прагненням до гармонізації з європейськими нормами. Проте залишаються виклики, пов'язані з правовою культурою сторін, неоднаковим застосуванням судових підходів і необхідністю адаптації до надзвичайних умов, таких як воєнний стан. Усе це вказує на потребу подальшого вдосконалення нормативного регулювання, яке б забезпечило прозорість, справедливість і ефективність у реалізації свободи договору.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук О. І. Види обмежень свободи договору у цивільному праві України. 2024. С. 20-24.
2. Вакулович Е. В.. Визначення меж дії принципу свободи договору в зобов'язальному праві (на прикладі публічного договору). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 24-27
3. Гаврилук Ж., Корольчук В. В. Свобода договору в цивільному праві: вітчизняний та зарубіжний досвід. 2021. С. 152-155.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144), поточна редакція від 28.02.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 29.03.2025).
5. Дзера О.В. Цивільне право України. Загальна частина: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 640 с.
6. Договірне право в Україні: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 512 с. URL: [https://www.academia.edu/36757739/Contract\\_Law\\_in\\_Ukraine](https://www.academia.edu/36757739/Contract_Law_in_Ukraine) (дата звернення: 29.03.2025).
7. Дорошенко Л. Свобода договору в корпоративному праві та її обмеження. *Law of Ukraine.Pravo Ukraini*. 2023. №. 1. С. 99-121.
8. Єфремова І. І., Ломакіна І. Ю. Принципи свободи договору і рівності сторін у договірному праві України та ЄС. *Вісник НТУУ" КПІ" Політологія. Соціологія. Право*. 2022. №. 2 (54). С. 60-66
9. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 року № 5464-X, (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1983, Додаток до № 28, ст.573), поточна редакція від 19.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 29.03.2025).

- 10.Жорнокуй Ю. М. и др. Свобода та обов'язковість виконання договору в цивільному праві України. 2022. С. 69-80.
- 11.Закон України «Про авторське право і суміжні права», (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 57, ст.166), редакція від 15.11.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> дата звернення: 29.03.2025).
- 12.Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року № 1023-ХІІ, (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 30, ст.379), поточна редакція від 24.12.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 29.03.2025).
- 13.Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст.546), поточна редакція від 15.11.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 29.03.2025).
- 14.Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-ІІІ, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27), поточна редакція від 07.02.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 29.03.2025).
- 15.Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII, редакція від 01.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 29.03.2025).
- 16.Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141), редакція від 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 29.03.2025).
- 17.Менджул М. В. Свобода договору та її межі: відповідність цивільного законодавства України європейським підходам. 2022. С. 114-117.
- 18.Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112), редакція

від 01.04.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

19. Про судову практику у справах про визнання договорів недійсними. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09> (дата звернення: 10.04.2025).
20. Расько Ю. О. Види обмежень свободи договору за законодавством України та європейських держав. *Нове українське право*. 2022. №. 2. С. 251-255.
21. Расько Ю. Трансформація принципу свободи договору у процесі історичного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. №. 69. С. 132-137.
22. Свобода договору в українському праві: підручник / за ред. В.І. Борисової. Харків: Право, 2017. 320 с.
23. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135), редакція від 19.12.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 10.04.2025).
24. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 720 с.
25. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356), редакція від 09.04.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.04.2025).